

BERÉNYI EMŐKE

„Nem Páris, sem Bakony”

ESSZÉ A BARBÁRSÁGRÓL

„Tájélményem kizárólag a Bánság: szikes, agyagos sík, a Bega folyó, és gyermekkorom gyöngyszeme – Lukácsfalva, Vajdaság legnagyobb halastavával s nagyapám gyönyörű gyümölcsösével. Ha időnként visszamegyek oda, alig is találok már valamit az egykori szépből, nem maradt egyéb, csak a szikes, agyagos sík, és néhány emléktöredék a fejemben” – áll Sziveri János curriculum vitaejében¹. Térbe ágyazott gondolkodásának gyújtópontjára ugyan a pár hónappal a halála előtt rögzített önéletrajzában és lírai opusának utolsó, posztumusz kiadott darabjaiban található konkrét utalás, szövegeinek intonációja mégis feljogosíthatja az értelmezőt arra, hogy a bennük strukturálódó tájat – Maurice Merleau-Pontyval együtt² – ne közegeként fogja fel, amelyben elrendeződnek a dolgok, hanem médiumként lássa, amely által elrendeződnek a dolgok. A reprezentáció formái ebben az esetben is interpretációkat generálnak, sőt hatalmi mintázatokat erősítenek meg, így a Sziveri-életmű sajátos proxémiai dimenzióinak, az emlékek lokalizálásának, s ily módon fixálásának, az általa megidézett kulturális reflexióknak, valamint az asszociációs folyamatok által létrehozott konfigurációknak köszönhetően egy, a korszak domináns narratívái ellenében konstruálódó oeuvre bontakozik ki a befogadó előtt. A Sziveri-költészet orientációjának alapja azonban nem egy létező fizikai entitás, egy valós természetföldrajzi tényező, hanem egy, a diakronitás történeti illúziójában megképződő imaginárius territórium, ahol „szemétdomb a hegy” (*Pókálom*, 204.); ahol „senki sem olvas / (mindenki ír és beszél)” (*A péterváradai hídnál alkonyodik*, 89.); ahol „senkik és valakik jönnek mennek / takar mindent a félhomály / ilyen ez a Couleur lokál” (*A Couleur lokálban*, 98.). Ennek az areának a nevéül a szerző a Pannóniát választotta, mert az olyan történelmi és irodalmi allúziókat ébreszt, vagy ha úgy tetszik, olyan tradíciókat provokál, amelyek tovább erősítik a határőrvidék spiritualizáltságának³ érzetét. Ebből a perspektívából nézve minden költeménye hozzájárulás a „múlt alakít, ás”-hoz.

Már a korai versekből is kivonatolható a tér meghódításának vágya, a táj maga alá gyűrésének igénye: „– A beszüremelő tájat elhelyezni a kijelölt szögben. / (Ficánkol, rezdül, zörren, csavarodik. / Mintha elvékonyodna, elvastagodna. / Végül: alázatosan visszagyűrődik. / Mindezt párszor megismétli.) / Majd hátrálni újra, agyunkba. Kiszárad, bekövesedik” (26.) – olvasható az 1977-es *Szabad gyakorlatok* című ciklusában. Noha az első kötet egyes kitéte-

¹ Sziveri János: A rövid élet titka – Életregényem szinopszisa. In: Reményi József Tamás (szerk.): *Sziveri János művei*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2011, 416.

² Maurice Merleau-Ponty idézi Faragó Kornélia: A tér geofilozófiai interpretációja. In: Uő.: *Térirányok, távolságok – Térdinamizmus a regényben*, Forum Könyvkiadó, 2001, 7–8.

³ I. Thomka Beáta: A határőrvidék spiritualizálása – Előszó helyett. In: Uő.: *Déli témák*, zEtna, 2009, 7–13.

lei – mint például: „Örökre kettémetszeni / a normát” (27.) – tekinthetők programatikusan nifeszturnak, a Konsztantinosz Kavafisz *A barbárokra várva* című költeményéből kölcsönzött mottó ígérete a *Hidegpróba* megjelenéséig beteljesíthetetlen maradt. Az *In continuo* sorai-
ban tűnik fel először explicite a barbárság motívuma: „mintha a költő korának barbárja lenne” (48.) – hangzik a kinyilatkoztatás, amely a későbbi textusok távlatában akár ars poetica-jellegű felkiáltásként is hathatna. A feltételeességet jelölő „mintha” viszont elbizonytalanít a kijelentés véglegességét illetően, s egyértelművé teszi, hogy a költői szerep legfontosabb velejárója, esszenciája a szerző számára a kritikai szemlélet, a saját tézisek állandó felülbírálatára való képesség⁴. Erről beszél Losonc Alpár, amikor az *illegális primitivizmust*⁵ említi, mely egyfelől felépíti a világgállapottal szembeni negatív értékítélet logikáját, másfelől pedig a szubjektivitás relációi révén egzisztenciális elvvé magasztosítja a költői magatartást. De erre hivatkozik Lábadi Zsombor is, amikor a *szellemi nomádság*⁶ kifejezéssel él Sziveri mozgó nézőpontú lírája kapcsán. Mindkét fogalomhoz szükségeltetik az a fajta idegenségtapasztalat, amellyel az *Ételfzesítő szonettben* találkozhatunk: „Kezdek lassan önmagamtól félni, / Mintha mégsem így szeretnék élni. (...) Ajánlom e / gondolatsort melegen, vagy hidegen: / így lettem saját hazámban idegen.” (126.)

Ennek az idegenségnek vannak nyelvi vetületei is: „Barbár férfi vagyok s durva fülednek e nyelv”; „Barbár táj barbár szóra kaptja a szám” – idézi Sziveri két paratextusában is Janus Pannoniust. A szociolingvisztikai meghatározással élve hétvégi nyelvet beszélő, mintegy „nyelvsilóban” (*Ünnepjavító*) létező lírai én nyelve barbarofonikus⁷ akusztikájú, s mint ilyen, valószínűleg az egyetlen hiteles megnyilatkozási mód: „A nyelvet is alig töröm – / s tűröm. / Lelkem az egekben totyog. / S félek, ha hallom, hogy / élek.” (*Próféciák*) A másik nagy nyelv-törőnek, Domonkos Istvánnak ajánlott 1981-es *Anti-poétika* már határozottan a barbár költő verse, a kötöttségeitől megszabadult intellektus beszédkísérletének eredménye: „ujjal orrlyukba mászni – mi felemelő művelet – / ülepet vakarni, s közben szidni-szapulni / a bölcseket. Szenteltessék meg e szélső- / séges összeröffenés, iránymutató bűvölet.” (71.) Kritikai alapállásához a betyár vagy a partizán alakja áll közel, személyes barbársága viszont nem a sokat szapult Bal-káné, „a modern korok mindent beszennyező vandalizmusáé”, hanem a forrászvízeké. Ahogyan az egyik interjújában is hangsúlyozza: „Az a barbárság, amiről én beszélek; nemcsak a táj barbársága, hanem az én barbárságom is. (...) A verseim hangja is barbár egyféléképpen, s céloim szerint valami eredendőséget akar szembeállítani a burjánzó mai rokokóval, az ürességet hirdető cikornyával csakúgy, mint a szintén üresen kongó nemzetieskedő patetikával.”⁸ Ilyen szempontból, a „meddő ornamentikával” való szembenállást figyelembe véve helytállónak tűnik Végel László megállapítása, mely szerint „Sziveri versei az egyetlen alapvető létélményt fejezték ki: a modernitásból való véres és durva kifordulást, ki-

⁴ vö.: Danyi Magdolna: Sziveri János költészetéről. In: Reményi József Tamás (szerk.): *Barbár imák költője*, Kortárs Kiadó, Budapest, 2009, 85–91.

⁵ Losonc Alpár: Nullazuhatagok. In: i.m. 101–114.

⁶ I. Lábadi Zsombor: *A lebegés iróniája – Sziveri-szinposzis*, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008, 39.

⁷ I. Virág Zoltán: A test alkímiája. In: Uő.: *A szomszédság kapui*, zEtna–Basiliscus, 2010, 189–211.

⁸ Keresztury Tibor: A forrászvízek barbársága, In: Reményi József Tamás (szerk.): *Sziveri János művei*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2011, 406.

hullást, kitántorgást.”⁹ A *Pókok* című rémdráma hetedik jelenetében Jámbor alteregójától kapunk ehhez adalékot: „A barbár rombol, de nem visszaépít. Épít, rombolva épít, mert visszaút nincs.” (307.) Ezért is döbbenhettek meg egyes kritikusai – különösen a *Próféciaák Ver(s)ziók* antológiában való megjelenése idején, a „Nem Páris, sem Bakony / csak vér és takony” bálványdöntő Ady-reminiszcenciái után –, hogy Sziveri versnyelve botránnyosan elkülönöződik az újhordas hagyomány tárgyiasságától, „fehér kesztyűs” lírájától, és felégeti maga mögött a hidakat: menthetetlenül tart a posztmodern felé. Janus Pannoniust tehát nem csupán a korai előd, az ugyanarról a területről származó humanista költőzseni mítosza miatt hozza föl anynyiszor, hanem a nomene miatt is szóba kerül. Maszkos önreprezentáció tanúi lehetünk tehát: hiszen általa megidéződik a kétarcú római istenség, a kezdet és a vég ura, aki – mint a kapu őrzője – egyik felével folytonosan perlekedik a háta mögött maradt hagyománnyal, másik felével pedig az ismeretlen felé igyekszik.

A radikális másságra törekvés szándékában tetten érhető az az új symposionista attitűd, amely – ha rövid időre is, de – felülírta, önnön inverzvéé változtatta a magyar centrum-periféria-viszonylatot. A folyóirat első, második és harmadik nemzedékének költészeti paradigmái jórészt egyazon irányba mutattak: az autobiografikusság, a privátvilág triviális élethelyzetei, az élőbeszédyszerűség, az apoetikus, alulstilizált beszédmód, a visszaprimitivizálódás, a vagylagos nyelvi regiszterek, a többértelműsítő konklúziók retorikája, a tipologikus-transzhisztorikus költői pozíciók felülírása, a hatalmi jelzésekkel szembeni szubverzív, oppozíciós viszony által megalapozott verselés felé. Az összefolyások ellenére rengeteg leágazása lehet ennek az áramlatnak, ennek szemléltetésére a Sziveri-líra mellé állítom Jung Károly 1991-ben kiadott, de csaknem tizenöt esztendő verstermését összefoglaló, egyes darabjaiban Sziverit invokáló *Barbaricum*¹⁰ című kötetét, amelyben a költő hasonló, a Ripa Pannonica köré csoportosítható toposzokkal dolgozik, mint a *Dia-dalok* szerzője.

Bár a poétikai fogások rokoníthatók, a megszólalók hangütése teljesen eltérő: míg Sziverinél „az ironia: módszer, a groteszk: állapot”, addig Jung elégikus sorsverseket közöl¹¹. Míg az előbbi magát barbárrá avató vágánként artikulálódik, addig az utóbbi a latinizált óslakosok kései utódjának, a római légiósok szimpatizánsának vallja magát, aki ugyan néha kémjelentéseket küldöz a határ túloldalára, a csodás virágokat már csak az emlékezetében őrzi, hiszen a limesszel szemben, a Duna túlsó felén „(ahol felérnek / a jajok az égig) a barbár áll lesben” (9.). „Történi realitások, politikai skandallumok, forradalmak és ellenforradalmak, feláldozott és beáldozott életek, győztesként tetszelgő vesztesek, meglapuló gyilkosok, néma áldozatok menetelnek zárt sorokban Jung Károly képzeletében” – írja róla Bányai János, s valóban: a kötet egyik kulcsversében, a *Hová lehet a költő Kelet-Európában?* című apokaliptikus vízióban a szerző megpróbál párbeszédbe lépni az azóta eltelt több mint húsz évben a róla szóló narratívák által teljességgel az áldozat pózába belemerevített Sziveri Jánossal, akinek a halálát hívja elő a februári égboltra való versbeli utalással: „Már hiába zúg a latin ének, / Hiába siratlak el, te szegény Janus-János, / A kóruson át is beszüremlenek a sortűzek! / Te jó isten! Hordják a rőzsét, szítanak tüzet / Róma kiképzett ügynökei, s az már világos, / Hogy itt nem lesz világos, hiába is égnek // A máglyák, lobognak iszonyatosan, a tömeg meg /

⁹ Végel László: Mennyei földönfutó. In: Reményi József Tamás (szerk.): *Barbár imák költője*, Kortárs Kiadó, Budapest, 2009, 151.

¹⁰ Jung Károly: *Barbaricum*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991.

¹¹ I. Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2007, 218.

Taknyába zuhanva magolja majd a léirtakat; / János, téged most zászlóra írnak, s bírnak / Majd mai és legújabb senkik, s a sírnak, / Mi számodra kiválasztott, nyugalma megszakad, / Hiába a fogcsikorgatás. De a föld majd megremeg, // Mert robognak a súlyos vaskolosszusok, hörög / Nyomukban a szülőföld hullája, s füstjét okádja / A józan ész hamvasztóipara. Lám csak, Domi / Itt felejtett szócserepei villannak, a honi / hiábavalóság hasztalan hulladékai; szavam vádja, / S még inkább önvádja, szövi hálóját. (...) Ez a köztes vergődés, az idő, mely megszakadt. / Nézd, a csillagok! Hogy ragyognak a februári égen! / Ott van a Kaszás-csillag, kaszája suhint, a másik / Meg éppen kihuny, a Dunába hullott. Csak hazáig / Nem vezet el már egyik sem. A költők már régen / Összecsomagoltak. Ki elment. Ki végül itt maradt.” (25–26.) Nem kisebb a tétje ennek a versnek, mint az áldozatok és bűnösök, barbárok és légiósok közötti távolságok felszámolása, esetleges helycseréjük ösztönzése, Pannónia és a Barbaricum kiegyenlítése. Így válik rapid ellenkölteménnyé, gyorsválasszá a Sziveri *Bábel*ében megtalálható *Agnus dei* című szöveg kihívására: „Kisajátítottak mindenestől / és combunkból reszeltek jókorát / ráfanyalodtak a zsigerekre / velőnkét szívták nádton át (...) Csak belőlünk zabáltak egykoron / de undorral visszaköptek / bámulnak reánk most értetlenül / akik utánunk jöttek” (185–186.). Ugyanakkor azonban nemcsak a vád, hanem az önvád hangjai is felismerhetők a *Barbaricum*-ban: „Farkasokká lettünk immár, / Egymás odúját, ha van még ilyen, / Messze elkerüljük. / Hol van már az a bő csobogás! / Hol az a kút, az a forrás, / Ahol vizet ihattunk, / Mohón, hogy a patak / Ingünkben csobog tovább, / Le szánk két szögletén, / Borotva nem járta arcunkon, / Szakállunk mentén. / Azóta minden áldott reggel / Ott vár a penge, a borotvakrém; / Engedelmesen megborotválkozunk.” (*Helyzetjelentés A. D. 1979*, 11.) Nehéz ezt nem generációs versként olvasni, és még nehezebb nem rá vonatkoztatni Judita Šalgo szavait: „A modern költészet belső drámája ezen a vidéken mindig belső gerillaharcra kezdődik, a vendégmunkások kormányeltörésével folytatódik, hogy azután önkéntes vagy nem önkéntes (ön)száműzetéssel végződjön.”¹² Sziveri Pannóniából Pannóniába száműzte magát, térmodulációinak módosulásai ezért inkább a külsőtől a belsőig, a *szervezettől* a *szervezetig* vezetnek. Jung Károly *Barbaricum*-beli szövegei ennek az attitűdnek az inverzét képezik meg: a Másokkal szembeni vádiratok.

¹² Judita Šalgót idézi Thomka Beáta: Symposium-kollázs. In: Uő.: *Déli témák*, zEtna, 2009, 122.